

Mardinli hat ustası Habip Doğan ile Süryani hat sanatı üzerine bir söyleşi

An interview on Syriac calligraphy with Mardinian calligraphy master Habip Doğan

Ferhat Demiralp || Öğretim görevlisi || Mardin Artuklu Üniversitesi
ferhat.demiralp@gmail.com || 0000-0002-8352-5456

Mehmet Işık || Profesör doktor || Mardin Artuklu Üniversitesi
mehmet.isik@artuklu.edu.tr || 0000-0002-1682-2610

Öz

Mardin çok dinli, çok dilli, çok kültürlü yapısıyla Türkiye'nin ve dünyanın en özgün kentlerinden birisidir. Bu yapı içerisinde genelde Süryani kültürü ve geleneksel el sanatları; özelde ise Süryani hat sanatı özel bir yere ve öneme sahiptir. Daha çok geleneksel İslâm sanatları arasında gösterilen ve İslâm'la özdeşleştirilen hat sanatı, İslâmiyet'in ilk yıllarından itibaren Müslümanlarla birlikte yaşayan Süryani halkının sanatçıları tarafından da icra edilmiştir. Bazı kaynaklarda İslâm Hat sanatının Süryani el yazmacılığından etkilendiği ileri sürülmektedir. Hâlen Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Anıtlı köyünde yaşayan Süryani hattat Habip Doğan tarafından yaşatılmaya çalışılan Süryani hat sanatı, günümüzde kaybolmaya yüz tutmuştur. Eserlerini Estrangelo yazı tipinde veren Habip Doğan'ın bir çırağının bulunmaması, onu bu kadim sanatın son temsilcisi hâline getirmektedir. Kendisinin binlerce yıllık bir geleneğin temsilcisi olması onun bilgi birikiminin gelecek nesillere aktarılmasını önemli hâle getirmektedir. Bu çalışmada Süryani hat sanatının son temsilcilerinden hattat Habip Doğan ile hat sanatının dünü, bugünü ve yarını üzerine bir söyleşi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: süryani geleneksel sanatları, kaligrafi, estrangelo, serto, mardin

Abstract

Mardin is one of the most unique cities in Turkey and in the world with a rich religious, linguistic and cultural structure. Within this structure, Syriac culture and traditional arts and crafts, especially Syriac calligraphy, occupy a special place and significance. Calligraphy is often listed among the Islamic arts and identified with Islam, but it was also practised by the artists of the Syrian people who lived alongside the Muslims. Some sources suggest that Islamic calligraphy was influenced by Syriac calligraphy. Today, Syriac calligraphy is kept alive by the Syriac calligrapher Habip Doğan, who lives in the Midyat district of Mardin, using the Estrangelo script (ܐܨܬܪܐܢܘܠܐ). Doğan, who uses ink made from plants and plant roots for his art, has no apprentices and is thus the last representative of this ancient art. As a representative of a millennia-old tradition, it is important to pass on his knowledge to future generations.

Keywords: syriac traditional arts, calligraphy, estrangelo, serto, mardin

Atıf || Citation

Demiralp, F. ve Işık, M. (2023). Mardinli hat ustası Habip Doğan ile Süryani hat sanatı üzerine bir söyleşi. *ARTS*, 10, 155-169.

Geliş || Received
15.05.2023

Kabul || Accepted
05.09.2023

Lisans ve telif || License and copyright

Bu çalışma [Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası](#) ile lisanslanmıştır. Çalışmanın telif hakkı yazara aittir
This work is licensed under [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#). Copyright of the work belongs to the author

Giriş¹

Hat kelimesi, Arapça *hatt* kökünden türetilmiştir ve “yazmak”, “çizmek”, “kazmak”, “alâmet koymak” gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca “yazı”, “çizgi”, “çıgır”, “yol” gibi anlamları da içerir; *hutut* ve *ahtât* çoğul formlarıyla kullanılır. Terim olarak hat, Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma sanatını ifade eder. Bu sanat bazen *hüsnü’l-hat* veya *hüsn-i hat* olarak da adlandırılır. Genellikle kaynaklarda “cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendese” olarak tarif edilen hat sanatı, yüzyıllar içinde bu tarife uygun bir estetik anlayışla gelişerek günümüze kadar gelmiştir (Derman, 1997, s. 427).

Arap yazısının kökeni son iki yüzyılda çok tartışılmış ve üzerinde bir fikir birliğine varılamamıştır. Ancak bu akademik tartışmaların kabaca iki görüş etrafında toplandığını söylemek mümkündür. Bunlardan biri Arap alfabesinin Nebati dilinden geldiğini ileri sürerken, diğeri Süryaniceyi işaret etmektedir (Mansour, 2019, s. 245). Hat sanatı konusundaki çalışmalarıyla bilinen M. Uğur Derman (1997) Suriye ve Sina yarımadasında İslâmiyet öncesi asırlara ait Arapça kitabeler üzerinde yapılan araştırmaların, Arap yazı sisteminin (*hurûfü’l-hicâ*) aslen Fenike yazısına bağlanan bitişik Nabat yazısının bir devamı olduğunu ortaya koyduğunu belirtir (s. 427). Buna karşılık Kamal Mansour (2019) Arap yazısının kökenine ilişkin delillerin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini, her iki taraftaki deliller (yani Nebati ve Süryanice) göz önüne alındığında, terazinin Arap yazısı için tek ve özel bir kaynak lehine kolayca değişmeyeceğini ileri sürer. Ona göre Arap yazısının alfabetik repertuarı açıkça Nebati kökenlidir, ancak daha sonraki bir zamanda harf şekilleri ve bağlantı davranışı muhtemelen Süryaniceden etkilenmiştir. Zabad’da bulunan bir yazıt üç dilde (Süryanice, Yunanca ve Arapça) yazılmıştır ve bu da Levant’ta birden fazla yazının bir arada bulunduğunu göstermektedir. Bu durumda Arap yazısının özelliklerinin Nebati ve Süryanice olmak üzere en az iki kaynağa sahip olduğu sonucuna varmak en mantıklısıdır (Mansour, 2019, s. 255).

Derman’a göre (1997) Kuzey Arabistan’dan Hicaz bölgesine intikal eden Nabat yazısının, farklı karakterlere sahip iki farklı üslubu bulunmaktadır. Cahiliye devrinde *cezme* ve *meşk* şeklinde adlandırılan bu yazılar, İslâmiyet’ten sonra Hicret’i takip eden bir asır içinde zamanla güzelleşerek sanat yazısı seviyesine yükselmiştir. Başlangıçta “Arap hattı” olarak adlandırılan sanat, Arap yazısının İslâm dinini kabul eden neredeyse bütün kavimler tarafından benimsemesi sonucunda “İslâm hattı” adını alır (Derman, 1997, s. 427). Tasvir yasağının da etkisiyle İslâm ülkelerinde daha fazla gelişme zemini bulan hat, İslâm

¹ Bu çalışma MAU.BAP.23.GSF.014 numaralı “Dijital Çağda Süryani Hat Sanatı” başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

dünyasındaki görsel sanatların en asil (Burckhardt, 1987, s. 213) ve en saygın (Alain, 2010, s.13) sanatı olarak kabul edilir. İkonun Hristiyanlıkta oynadığı role benzer bir rol oynayarak “yaratıcının kelimasını görünür kılan hat” (Burckhardt, 2017, s.160), Arap harfleriyle yazılmış ilahi mesajın kayıt altına alınıp korunmasında çok özel bir rol oynar (Schimmel, 1990, s. 35). Süryani hat sanatının tarihi, Arap hat sanatının unsurlarını kendine has özelliklerle birleştiren etkileyici bir konudur. Süryani hattı, yazının yaklaşık kırk beş derecelik bir açıyla eğilmesiyle bilinir. Bu ayırt edici özellik onu diğer hat türlerinden ayırtmaktadır (Bilane, Bres ve Emptoz, 2008, s. 481).

İslâm diniyle özdeşleştirilmiş olsa da, yaklaşık iki bin yıldır Müslümanlarla bir arada yaşayan Süryaniler, kendilerine özgü bir hat sanatına sahiptir. Süryanice; İbranice ve Arapça gibi Sami dillerine ait olan Aramicenin Edessa (Urfa) diyalektiğidir (İris, 2003, s. 38) ve kendi yazı sistemine sahiptir. Bu Arapça ile olan akrabalık, iki dil arasındaki etkileşimin asırlar boyunca yoğun bir şekilde sürmesine olanak tanımıştır. Bazı kaynaklar Süryanice yazısının dünyanın diğer halklarının yazı sistemlerinden önce geldiğini, Fenikelilerin ve diğer ulusların yazılarını Süryanilerin insanlığa öğrettiklerini bu erken yazı sisteminden ödünç aldıklarını ileri sürmektedir. Bu iddialar kesin olarak kanıtlanmamış olmasa da; Süryani yazısının çok eski bir tarihe sahip olduğunu ve çağlar boyunca değiştiği açıklıkla ifade edilmektedir (Barsoum, 2003, s. 17). Günümüze ulaşan Süryani el yazması eser sayısının fazlalığı, Süryanicenin tarihi antik çağlara uzanan köklü bir dil olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Süryanicenin tarihi çok eskilere dayanan köklü bir dil olması, Süryani el yazısının dolayısıyla da hat sanatının gelişimini de beraberinde getirmiştir. Hristiyanlık öncesi döneme ait Süryani hat sanatıyla ilgili yeterli bilgiye sahip değiliz. Daha fazla bilgiye sahip olduğumuz Hristiyanlık sonrası dönemde ise üçüncü yüzyılın başında Paul Bar Arqa (Edessalı Anqa) tarafından icat edilen Estrangelo, yazıların en iyisi ve en soylusu olarak kabul edilmektedir. *Open*, *Heavy* ya da *Ruhawi* (Edessene) olarak da adlandırılan Estrangelo, aynı zamanda Arap Kufi yazısının kaynağı olarak da görülür. Günümüze ulaşan en eski Süryani el yazmalarımızın çoğu, on dördüncü yüzyıla kadar kesintisiz şekilde bu yazı stiliyle yazılmıştır. Dokuzuncu yüzyılda geliştirilen ve kullanımının basitliği nedeniyle Estrangelo ile karıştırılan Batı Süryanice yazısı (*Western Syriac script*) yaygın olarak kullanılan bir diğer yazı tipidir (Barsoum, 2003, s. 17).

Süryaniler arasında hat sanatını mükemmelleştiren ve güzelleştiren çok sayıda hattat yetişmiştir. Bu hattatların ezici bir çoğunluğu keşişler, münzeviler veya din adamlarıdır. Bu yetenekli hattatlar, büyük bir sabır ve özenle çalışarak birçok bilim ve sanat eserlerini kopyalamışlar ve eserlerinde pek çok bilim ve sanatı yaşatmışlardır. Günümüzde Doğu ve Avrupa kütüphanelerinde korunan

eski Süryanice kitaplar, dünyanın en eski kitapları olarak bilinir (Barsoum, 2003, s. 18).

Yaşanan savaşlar ve felaketler nedeniyle Tur'Abdin ve çevresinde (Midyat ve çevresi) unutulmuş Estrangelo yazısı, Mor Gabriel (Qartmin) Manastırı metropoliti Basibrinalı John (998-1034) tarafından tekrar kullanıma sokulur. John, eski kitapları dikkatli bir şekilde inceledikten sonra Estrangelo yazısını öğrenir ve bu sanatı keşiş yeğenleri Emmanuel, Peter ve Yash'a öğretir. Bunlardan papaz-keşiş Emmanuel; Pshitto, Syro-Hexapla ve Harklean versiyonlarına dayalı olarak her iki Ahit'in yetmiş cildini kopyalar. Aynı zamanda vaazları da üç sütun hâlinde yazarak Mor Gabriel Manastırı'nı dünyada eşi benzeri olmayan kitaplarla donatır. Katip Yeshu (ö. 1220) olarak bilinen ve manastır hayatı boyunca yaklaşık on sekiz kitap yazan Patrik XII. John da hat sanatında ün kazanan Süryaniler arasında yer alır (Barsoum, 2003, s. 19).

On üçüncü yüzyıldan günümüze kadar yaklaşık yüz yetmiş hattat, Batı Süryani yazısını geliştirerek kalın, orta ve ince olmak üzere üç farklı yazı türü kullanmıştır. Özellikle ikincisi, Karkarite olarak bilinen tip, son derece zariftir. Karkarite, Diyarbakır ile Urfa ve komşu köyleri arasında yer alan Karkar kasabası veya kalesindeki hattatlarca geliştirilmiştir. Bu gölgenin hattatları, 1577 ila 1820 yılları arasında, parlak çizgilerden oluşan, olağanüstü güzellikte ince bir yazı geliştirmiştir (Barsoum, 2003, s. 19).

Batı Süryanice hat yazısını mükemmelleştiren isimler arasında sayılması gereken bir dizi isim bulunmaktadır. Bu isimlerden bazıları şunlardır (Barsoum, 2003, s. 21-22): Bitlisi keşiş Yeshu'al-Shini (ö. 1298), Hahlı keşiş-rahip Saliba Bar Hayrun (ö. 1340), Manimli keşiş-rahip Jacob (ö. 1404), Natif Manastırı keşişi Joseph (ö. 1443), Aynward Metropoliti Simon (ö. 1490), Mardin Metropoliti George Bar Qarman (ö. 1504), Hah Metropoliti Sergius (1508), Lübnanlı Patrik Nuli (ö. 1509), Homş metropoliti Sadadlı Musa Ubeyd (ö. 1510), Basibrinalı keşiş-rahip Abraham Zunbur (ö. 1512), Kafr Hawwar metropoliti Joseph (ö. 1513), Patrik I. Yakup (ö. 1517), Mardinli Maphryono Süleyman (ö. 1518), rahip Hirrin Simon (ö. 1523), Kudüs metropoliti İber Yusuf (ö. 1537), Patrik Pilatus (ö. 1597), keşiş-rahip Qusurlu Abraham Bar Ghazwi (ö. 1607), Kudüs metropoliti Arbolu Bahnam (ö. 1614), keşiş Abd al-Azim Klaybin (ö. 1612), Mardin Metropoliti Dionysius Abd al-Hayy (ö. 1621), keşiş-rahip Mardinli Abdullah el-Maşlul (ö. 1621), Beth Khudayda Metropoliti John (d. 1625), Maphryono Isaiah of Anhil (ö. 1635), Maphryono Bahnam Bati (ö. 1655), Diyarbakır metropoliti Aşlan (ö. 1741), Diyarbakır Metropoliti John Shahin (ö. 1755), Chorepiscopus Jacob of Qutrubul (ö. 1783), Mardinli İlyas Shlah, Bushayriyya metropoliti (ö. 1805), Arbo Metropoliti Abd al-Nur (ö. 1841), Basibrina Metropoliti Şaliba (ö. 1885), Kudüs metropoliti Şadadlı George Kassab (ö. 1896), Manimli keşiş-rahip

Yeshu (ö. 1916) ve Musullu diyakoz Matthew Paul. Bu hattatların eserlerinin birçoğu farklı kütüphanelerde korunmaktadır.

Karkarite yazısını süslediği bilinen ilk hattat, önce Kapadokya ve ardından Edessa metropoliti olarak görev yapan Gregory John Najjar'dır (1577-1607). Najjar, yaklaşık yirmi farklı yazı tipinin transkripsiyonunu yapar. Ayrıca İncillerin ve Mezmurların birkaç nüshasını, son derece ince ve derli toplu bir el yazısıyla, her bir kopyanın uzunluğu yedi santimetreden uzun olmayacak şekilde, son derece titiz davranarak kopyalar. Bu nüshalardan biri Kudüs'teki St. Mark Manastırı kütüphanesinde, diğeri Boston Kütüphanesinde ve üçüncüsü Musul'daki rahiplerden birinde bulunmaktadır. Diğer önemli hattatlar arasında Büyük Mikail'in tarihini yazan Karkar metropoliti Urbishli Michael Barsoum (1590-1630), amcası keşiş Pilatus Mukhtar (ö. 1584), Karkarlı Sahdo (ö. 1599) ve Wanklı Micah (ö. 1606) yer almaktadır (Barsoum, 2003, s. 23). Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte önemini gittikçe yitiren bu sanat, sonraki yıllarda da çoğunluğu din adamı olan Süryani hattatlar tarafından sürdürülür.

Günümüzde Süryani hat sanatı, Mardin'de, Suriye'de, Irak'ta ve Lübnan'da yaşayan ve çoğunluğu din adamı olan hattatlar eliyle yaşatılmaya çalışılmaktadır. Batı Süryani yazısıyla yazan hattat sayısı daha fazla olmasına rağmen; Estrangelo ile yazan hattatların sayısı iyice azalmıştır. Mardin'de ise Estrangelo ile yazan sadece bir hattat kalmıştır. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde Mardin'in Estrangelo yazısıyla yazmaya devam eden tek hat sanatçısı Habip Doğan ile yapılan söyleşi yer almaktadır.

Habip Doğan ile hat sanatının dünü, bugünü ve yarını üzerine bir söyleşi

Habip Doğan Mardin'in Midyat ilçesine bağlı Anıtlı köyünde 1966 yılında doğdu. İlkokulu Anıtlı İlkokulunda okudu. 1982 – 1986 yılları arasında Mor Gabriel Manastırı'nda dini eğitim aldı. Bu eğitimi sırasında çocukluk yıllarından itibaren ilgilenmeye başladığı hat sanatı alanında kendini geliştirdi ve manastır rahiplerinden Eugene Kaplan'dan dersler alarak Estrangelo yazısını öğrendi. 1996 yılında köy halkının neredeyse tamamının oyunu alarak muhtar seçildi ve günümüzde de bu görevini sürdürmektedir. Evli ve yedi çocuk babası olan Habip Doğan hâlen Anıtlı köyünde muhtar olarak görev yapmaya devam etmektedir.

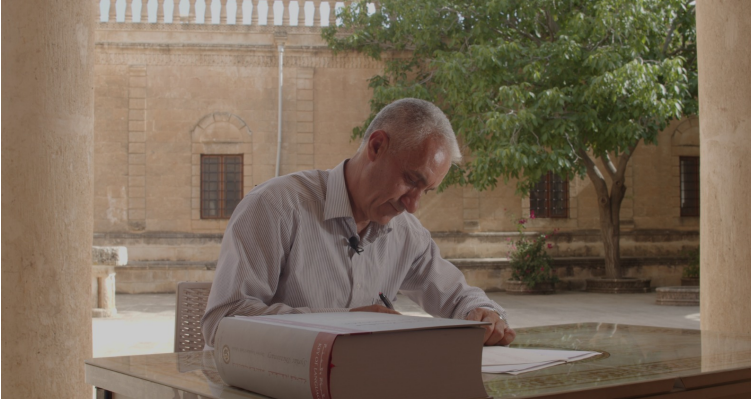
Bize kısaca hat sanatına nasıl başladığınızı anlatır mısınız?

Hat sanatına olan ilgim çocukluk yıllarıma uzanır. Ben bu köyde [Anıtlı] doğdum ve ilk eğitimimi yine bu köyde, kilisede aldım. Okula gittiğim dönemde kilisede görevli bir rahibin hat sanatıyla uğraştığını görerek bu sanata ilgi duymaya başladım. Mor Gabriel Manastırı'nda 1982-1986 yılları arasında aldığım eğitim

sırasında yine rahipler aracılığıyla Estrangelo yazısıyla tanıştım. Sonraki yıllarda ABD'ye göç ederek orada metropolit olacak olan rahip Eugene Kaplan'dan dersler alarak Estrangelo yazısını öğrendim. Merakım sayesinde kendimi geliştirdim ve o tarihlerden bu yana Estrangelo ile yazmayı sürdürüyorum.

Neden Estrangelo?

Çünkü Estrangelo en eski hat yazılarından birisidir. Süryani hat sanatının tarihi çok eskilere uzanmasına rağmen Hristiyanlık öncesi döneme ilişkin fazla bir bilgimiz bulunmuyor. Bilinen ilk Süryanice hat yazısı Estrangelodur. Üçüncü yüzyıl başlarında Urfalı Paul Bar Arqa tarafından geliştirildi. Yetenekli bir hattat ve yazar olan Paul Bar Arqa, kendi meziyetlerini de kullanarak bu yazıyı gelecek yüz yıllara kalacak şekilde sistemleştirdi. Bu tarihten itibaren on dördüncü yüzyıla kadar hattatlar, kesintisiz şekilde hep bu hatla yazdılar. Mevcut el yazmalarının çoğu; hatta Batı ülkelerinin kütüphanelerindeki el yazmalarının ekseriyeti Estrangelo yazısıyla yazıldı. Bu eserler korunmaya devam ediyor. Ancak on dördüncü yüzyıldan sonra matbaanın yaygınlaşması ve yaşanan teknolojik gelişmeler bu hattı zayıflattı.

Görsel 1. Habip Doğan hat yazarken

Estrangelo hattı bir süre içinde bulunduğumuz Tur'Abdin bölgesinde de bazı dönemlerde, örneğin sekizinci yüzyıldan itibaren hemen hemen iki yüzyıl boyunca hiç kullanılmadı. Mor Gabriel Manastırı metropoliti Yuhanna unutulmuş Estrangeloyu yeniden canlandırmak için çok çaba sarf etti. Önce kendisi bu yazıyı öğrendi, ardından da bu sanatı yeğenlerine de aşıladı. Böylece Estrangelo hattına canlılık kazandırdı. Hatta yeğenlerinden rahip Emanuelle'nin, Estrangelo hattıyla yaklaşık yetmiş cilt yazdığı söylenir. Metropolit Yuhanna'dan sonra (988 yıllarında) Estrangola hattı Tur'Abdin bölgesinde tekrar canlandı ve günümüze

kadar kullanılmaya devam etti. Ancak son yıllarda bu hattı kullanan kişi sayısı oldukça azaldı. Benim gibi birkaç gönüllü dışında ilgilenen kimse kalmadı.

Estrangeloju hangi alanlarda kullanıyorsunuz?

Estrangelo başlangıç yıllarında kitap yazımında kullanılsa da sonraki dönemlerde genellikle başlıklarda ve süslemelerde kullanılan bir hat hâline geldi. Özellikle kilise duvarlarında ve mezar taşlarında sıklıkla kullanıldı ve kullanılmaya devam ediyor. Zor olması nedeniyle kullanımı yıllar içerisinde giderek azaldı. Günümüze gelirsek; son yıllarda gelen taleplerin ezici bir çoğunluğu mezar taşlarına metin yazılmasına ilişkindir. Yani bilgisayarların kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte unutulmaya yüz tutmuş bir sanat hâline geldi.

Estrangelo hattı ile sadece din kitapları mı yazılmıştır?

Hayır! Sadece din kitapları değil diğer bütün kitaplar da Estrangelo hattıyla yazıldı. Estrangelo görsel olarak da oldukça etkileyicidir, göze hoş gelen bir hat sanatıdır. Zor tarafları olmasına rağmen oldukça estetik yapıya sahip bir hatır.

Görsel 2. Habip Doğan'ın Estrangelo tipinde yazdığı hat yazı

Nisibis (Nusaybin) Akademisi'ndeki kitaplar da Estrangelo hattıyla mı yazılmıştı?

Evet, Estrangelo ile yazıldı.

Bize Serto hattından da bahseder misiniz?

Evet... Serto dediğimiz Urfa yazısı, günümüzde kullanımını en yaygın hat yazısı türüdür. Dokuzuncu yüzyılda geliştirilen bu yazı, on ikinci yüzyıla gelindiğinde Estrangelodan tamamen bağımsız hâle geldi. Batı Süryanice yazısı olarak da

isimlendirilen Serto, günlük yazışmalarda en sık tercih edilen hat türüdür. Bu hat türü, geniş bir kullanım alanına sahip olması ve estetik görünümünü nedeniyle Süryani yazı geleneğinde önemli bir yer tutuyor.

Günümüzde sizden başka kimler hat ile ilgileniyor?

Aslında günümüzde de hat sanatıyla ilgilenen çok sayıda usta var. Yurtdışında var, Irak'ta var, Suriye'de var, hatta İsveç taraflarında da var... Ancak bunların büyük bir çoğunluğu Serto hattıyla yazıyor. Estrangelo ile yazan kişi sayısı ise çok az. Zahmetli bir iş olduğu ve sabır gerektirdiği için insanlar Estrangeloyu tercih etmiyorlar. Hâlbuki Estrangelo hattı, geleneksel Süryani yazı geleneğinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu yazı türü, tarihi belgelerden dini metinlere kadar geniş bir yelpazede kullanıldı. Hat sanatı, yazının ötesinde bir kültürel ifade şekli olarak da değer taşır. Hat sanatını yaşatan ve öğreten usta hattatlar, bu zengin mirası gelecek nesillere aktarmanın önemini vurgularlar. Özellikle Estrangelo hattını yaşatmak, yazının güzelliği ve estetiğini korumanın yanı sıra tarihi bağları da sürdürmek anlamına gelir.

Teknolojik gelişmeler hat sanatını nasıl etkiliyor?

Matbaadan sonraki yıllar içerisinde hat sanatını en fazla etkileyen gelişme bilgisayar kullanımının yaygınlaşması oldu. Bilgisayarların hat işini kolaylaştırması, hat sanatına olan ilgiyi azalttı. Matbaadan sonra bilgisayar da Estrangelo hattına en ağır darbelerden birini vurdu diyebiliriz. Bilgisayar teknolojisi, hat sanatına yeni bir boyut kazandırdı ve yazının oluşturulması sürecini büyük ölçüde kolaylaştırdı. Ancak bu teknolojik gelişme, aynı zamanda geleneksel el yazısıyla yapılan hat sanatının yerini alma eğilimini de beraberinde getirdi. Bilgisayarın kullanımının yaygınlaşmasıyla, yazının estetik ve artistik yönleri biraz göz ardı edilmiş gibi görünüyor. Estrangelo hattı gibi geleneksel hat türleri, el becerisi, özveri ve uzun süreli çalışma gerektirir. Bilgisayar teknolojisi, bu süreçleri hızlandırıyor ancak aynı zamanda yazının dokusunu ve estetiğini değiştiriyor. Hat sanatını yaşatmak ve geleneksel yazının güzelliklerini korumak için, bilgisayarın sağladığı kolaylıkların yanı sıra geleneksel el yazısıyla yapılan çalışmaların da desteklenmesi gerekiyor.

Bir zamanların en prestijli sanatlarından birisini şimdi sadece mezar taşlarında kullanmak nasıl bir duygu?

Hat sanatı, Süryani kültürünün en önemli unsurlarından birisidir. Ben bu sanatın korunması ve yaşatılması gerektiğine inanıyorum. Mezar taşlarında da olsa bu sanatı yaşatmak, Süryani kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından büyük önem taşıyor. Bu önemli işi mezarlıkta da olsa yapmak, bana büyük bir onur veriyor ve iyi hissettiriyor. Bu sanatın kaybolmaması için hepimiz üzerimize düşenleri yapmalıyız. Ben üzerime düşeni yapmaya çalışıyorum... Ancak hat sanatının geçmişiyile geleceği arasında köprü

olmak, sadece bir ya da birkaç kişinin sorumluluğunda değil; olamaz da, tüm bir topluluğun katkılarına bağlıdır. Gelenekleri yaşatmak ve geleceğe taşımak için herkesin desteği ve çabası gereklidir. Hat sanatı, sadece yazıyı estetik bir biçimde sunmanın ötesinde, kültürel mirasın korunması ve kimliğin gelecek kuşaklara aktarılması anlamına geliyor. Bu değerli sanatın yaşaması ve gelişmesi için çaba sarf etmeye devam etmek, Süryani kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini geleceğe taşımak adına büyük bir adımdır.

Bir çırağınız var mı?

Usta – çırak ilişkisi geleneksel sanatların yaşatılması için son derece önemlidir. Maalesef bugüne kadar bu sanatı öğrenmek isteyen meraklı çıkmadı. Serto öğrenen birkaç genç var ama Estrangelo zor olduğundan ve sabır gerektirdiğinden pek ilgi görmüyor. Geleneksel sanatlar, sadece teknik becerilerin öğrenilmesiyle sınırlı değildir, aynı zamanda geçmişten gelen bir mirası taşır ve kültürel kimliği yansıtır. Usta – çırak ilişkisi, bu mirasın nesiller arasında aktarılmasını sağlıyor ve yeni kuşakları bu değerli sanatlarla buluşturuyor.

Bunların yanında Estrangelo gibi özel ve detaylı bir hat türünün öğrenilmesi, ekstra bir çaba ve zaman gerektiriyor. Bu nedenle, bu alana ilgi gösteren gençlerin desteklenmesi ve teşvik edilmesi, geleneksel sanatların geleceği açısından hayati öneme sahip. Estrangelonun zorluklarını aşan ve bu sanata ilgi duyan gençlerin sayısının artması, bu sanatın gelecekte de canlılığını sürdürebilmesi için elzem. Geleneksel sanatları korumak ve yaşatmak, bir topluluğun tarihini ve kültürel mirasını geleceğe taşımamanın bir yolu olarak değerlidir. Ben de bu uğurda mücadele edenlerden birisiyim. .

Görsel 3. Habip Doğan'ın hazırladığı bir mezar taşı

*Şu an Anıtlı Meryem Ana Manastırı'nda bulunuyoruz.
Duvarlarda yüzlerce yıl önce Estrangelo ile yazılmış çok sayıda hat mevcut.
Bunlara bakınca ne hissediyorsunuz?*

Manastırın duvarlarındaki hatlar bende her zaman büyük bir saygı uyandırdı. Bin yılı aşkın süredir orada bulunmaları ve insanlara hâlâ mesajlar ulaştırmaları çok etkileyici... Bu yazılar aynı zamanda hat sanatının ne kadar güçlü ve kalıcı bir ifade şekli olduğunu da gösteriyor. O dönemin ustalarının yazdığı hatların bugün dahi okunabilmesi ve anlaşılabilmesi, ben ve benim gibi bugünün ustaları açısından oldukça heyecan verici... Bu hatlar, geçmişin bilgelik ve güzellik dolu mesajlarını gelecek nesillere aktaran köprülerdir. Bu mirası yaşatmaya ve bu güzel sanatı devam ettirmeye olan sorumluluğumuzun farkındayım.

*Eski ustaların eserleriyle karşılaştırdığınızda
kendi eserlerinizi nasıl konumlandırıyorsunuz?*

Her hattat eserlerine kendi özelliklerini ve ustalığını yansıtır. Hiçbir hattatın eseri diğerine benzemez. Ben de elbette kendi özelliklerimi eserlerime yansıtıyorum. Ancak henüz öğrenme sürecimi tamamladığımı düşünmüyorum. Gerçek bir usta olmak için daha uzun bir yol kat etmem gerektiğine inanıyorum ve bunun için elimden gelenin fazlasını yapmaya devam ediyorum. Bu sanatta kendini geliştirmek ve ustalaşmak sabır ve özen gerektiren bir süreç, ancak bu sürecin sonunda daha da büyük bir tatmin ve memnuniyet elde ediliyor.

Yakın çevredeki kilise ve manastırlarda sizin yazdığınız hatlar var mı?

Evet, var. Özellikle yirmi otuz yıl öncesinde yapılan tadilat ve bakımlar sırasında yeni tabelalara ihtiyaç duyulduğunda çağırırlardı ve hat yazmamı isterlerdi. Ben de bu talepleri memnuniyetle yerine getirirdim. Aynı şekilde çok sayıda mezar taşına da hat yazdım. Ancak son yıllarda bilgisayar teknolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte talepler azaldı. Süryaniceye aşına olan ve bilgisayar kullanabilen hemen herkes kendi hat yazısını yazabiliyor. Ancak bu yazıların kalitesi konusunda hemen elli metre ilerimizdeki köy mezarlığındaki baş taşlarının yazılarına göz atarak dahi kolayca fikir sahibi olabilirsiniz. Orada özgün bir hattatın dokunuşları ve ustalığıyla yazılan eserlerle bilgisayar yardımıyla yazılanların farkını hemen görebilir ve ustaların eserlerini kolayca ayırabilirsiniz.

Son olarak, yaptığınız işi nasıl tanımlıyorsunuz?

Ben Estrangelo hattıyla yazan bir hat sanatçısıyım. Estrangelo diğer hat türlerine kıyasla daha fazla özveri isteyen, insanı daha fazla yoran bir hattır ve sabırlı olmayı gerektirir. Bu nedenle son yıllarda ihmal edildi. Bununla birlikte eski ve köklü bir yazı tipi olması münasebetiyle halen bu yazı tipiyle yazan

hattatlar bulunuyor. Ben de bu hattatlardan birisiyim. Ben ve benim gibi Estrangelo hattıyla yazan hattatlar, bu kadim geleneği yaşatmak için büyük bir mücadele veriyoruz. Maalesef teknolojik gelişmeler ve ilgisizlik, her geçen gün işimizi daha zor hale getiriyor. Bu söyleşiyi yaparak sesimizi duyurmamıza katkı sunduğunuz için teşekkür ederiz. Üniversitelerde görevli öğretim üyelerimiz ve diğer araştırmacılar, bu sanata yönelik araştırmalar yaparlarsa kaybolan ilginin canlanmasına katkıda bulunabilirler. Bu söyleşinin, hat sanatının tekrar dikkate alınması için bir başlangıç olmasını umuyorum. Geleneksel sanatlarımızı ve kültürel mirasımızı korumak, gelecek nesillere aktarmak adına hep birlikte çaba göstermeliyiz. Umarım bu söyleşi bir başlangıç olur.

Sonuç

Mardin ve çevresinde yetişen hattatlar Süryani hat sanatının gelişmesine büyük katkılar yapmıştır. Ancak Türkiye’de bugüne kadar Süryani hat sanatı hakkında herhangi bir akademik çalışma yürütülmemiştir. Bu akademik ilgisizlik kaybolmakta olan bu özgün sanata ilişkin bilgi birikiminin kayıt altına alınmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını geciktirmektedir. Son ustaların da vefat etmesi hâlinde kültürel mirasımızın bu önemli unsurunun bilgi birikimi, büyük ölçüde kaybolacaktır. Bu çalışmada Süryani hat sanatının son temsilcilerinden hattat Habib Doğan ile hat sanatının dünü, bugünü ve yarını üzerine bir söyleşi gerçekleştirilmiştir. Yapılan söyleşi sonucunda Habib Doğan’ın Estrangelo hattının geleceği konusunda kaygılı olduğu, en az bin sekiz yüz yıllık bir geçmişe sahip hat sanatının neredeyse sadece mezar taşlarına hapsolmesinden buruk bir hüznü duyduğu görülmüştür. Gerçekten de Habib Doğan, azınlıkta kalmış bir kültürün kaybolmaya yüz tutmuş bir geleneksel sanatını yaşatmaya çalışan bir sanatçı olarak büyük bir misyon üstlenmiş görünmektedir. Adeta ölmekte olan bir sanatı, ölümlerin mezar taşlarında yaşatmaya çalışmaktadır. Bu noktada Türkiye’nin zengin kültürel yaşamı içerisinde özel bir yeri olan Süryani kültürünün önemli unsurlarından birisi olan hat sanatına olan akademik ilginin artmasının, bu sanatın yaşama tutunmasına yardımcı olacağı değerlendirilmektedir. Bu yanıyla bu çalışma Süryani hat sanatı konusunda yapılacak çalışmalara bir davet niteliği taşımaktadır.

Deđerlendirme || Review

Alan editörü kararı
By field editor decision

Çıkar çatışması || Conflict of interest

Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir
The author has no conflict of interest to declare

Finansal destek || Grant support

Yazar Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından mali destek aldığını bildirmiştir
The author acknowledges financial support from Mardin Artuklu University Scientific Research Projects Coordination Unit

Yazar katkısı || Author contributions

% 51 – % 49

Kaynakça

- Alain, G. (2010). The rise of Islamic calligraphy (1. baskı). Saqi.
- Bilane, P., Bres, S. ve Emptoz, H. (2008). Local orientation extraction for wordspotting in Syriac manuscripts. A. Elmoataz, O. Lezoray, F. Nouboud, D. Mammass (Ed.), Image and signal processing – ICISP 2008 – Lecture notes in computer science vol. 5099 (1. baskı) (s. 481-489). Springer.
- Barsoum, A. (2003). The scattered pearls: History of Syriac literature and sciences (1. baskı) (Çev. M. Moosa). Gorgias.
- Burckhardt, T. (1987). Mirror of the intellect: Essays on traditional science and sacred art (1. baskı). State University of New York.
- Burckhardt, T. (2017). Doğu'da ve Batı'da kutsal sanat (1. baskı) (Çev. T. Uluç). İnsan.
- Derman, M. U. (1997). Hat. TDV İslâm ansiklopedisi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hat>
- İris, M. (2003). Bütün yönleriyle Süryaniler (1. baskı). Ekol.
- Mansour, K. (2019). On the origin of Arabic script. Y. Haralambous (Ed.), Graphemics in the 21st century I (1. baskı) (s. 245-255). Fluxus.
- Schimmel, A. (1990). Calligraphy and Islamic culture (1. baskı). I. B. Tauris.

Extended abstract

Mardin is one of the most extraordinary cities, not only in Turkey but in the world. It is known for its extraordinary diversity, multilingualism and multiculturalism. Within the complex fabric of Mardin, Syriac culture and traditional arts and crafts, especially Syriac calligraphy, have a special and profound significance. Syriac calligraphy is considered an integral part of Islamic calligraphy and is practised by Syriac artists who have co-existed with Muslims since the dawn of Islam. Unlike Arabic, Syriac script has hardly been studied for its aesthetic qualities. Scholars have studied writing primarily as a means of conveying content, often overlooking its artistic aspects. The term “calligraphy” has rarely been used and there has been a lack of standardisation of this tradition. According to some sources, this art form was inspired by the Syrian manuscript traditions of Islamic calligraphy. Today, however, there are only a few masters, such as the Syrian calligrapher Habib Doğan from the village of Anıtlı in the Midyat district of Mardin, who represent this unique art form. Habib Doğan, who specialises in Estrangelo script, plays a central role in passing on this traditional art to future generations.

However, the future of this invaluable heritage is in danger. As there is no apprentice for Habib Doğan, he is the last guardian of this rare art. This underlines the importance of preserving the knowledge of this art form for the benefit of future generations. This interview conducts a dialogue with Habib Doğan, one of the last representatives of Syrian calligraphy, about the history, current status and perspectives of this art. Habib Doğan’s fears about the future of Estrangelo calligraphy stem from the fact that this traditional art is on the verge of being confined to gravestones. Habib Doğan has taken on a great responsibility as an artist striving to preserve a dying art form, because he has to breathe life into a dying art form on tombstones. This study is a clear call to increase academic interest in calligraphy, which occupies a unique place in Turkey’s rich cultural mosaic, especially in the context of Syriac culture. Syriac calligraphy not only embodies the essence of the Syrian community but also reflects the cultural diversity of Turkey. The preservation and transmission of this art form is essential for the continuity of cultural richness.

In conclusion, this interview sheds light on the historical background and current state of Syrian calligraphy and encourages us to reflect on the fate of this exceptional and rare art form. It underlines the urgency of intensified efforts to pass on Syrian calligraphy to future generations. The preservation of Syriac calligraphy offers the opportunity to preserve this distinctive cultural heritage, and scholarly efforts in this field are of utmost importance. Syriac calligraphy is an important part of the cultural heritage of Syriac-speaking communities. It reflects the rich and deep roots of the Syriac language and carries the traces and heritage of the past into the present. Syriac calligraphy plays an important role in illuminating the identity and history of these communities and in passing on the stories and wisdom of the past to future generations. However, Syriac calligraphy faces various threats in the contemporary world. The decline of Syriac-speaking communities threatens the practical sustainability of this art form. In addition, insufficient training in Syriac calligraphy makes it difficult to pass on to future generations. Despite these challenges, significant efforts are being made to pass on Syriac calligraphy to the next generation. Syrian communities are carrying out various projects

and initiatives to preserve and promote this art form. In addition, scholars and researchers are conducting important studies on the history, theory and practise of Syrian calligraphy. In summary, the preservation and continuation of Syriac calligraphy is an important cultural and social goal for Syriac-speaking communities. To achieve this goal, collaboration between Syriac communities, academics and researchers is essential.